

А.О. Рубан
Гомельський державний
університет імені Франциска Скорини

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ І ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (1917–1918 РОКИ)

У представленим артыкуле разгледжана ўкраінская палітычная праграма М.С. Грушэўскага, якую ён распрацаваў падчас рэвалюцыі 1917 года. Зроблены аналіз асноўных практычных мерапрыемстваў, якія ён ажыццявіў да канца красавіка 1918 года, калі з'яўляўся галоўным ідэолагам, ініцыятарам, аўтарам усіх найбольш значных дакументаў Украінскай Цэнтральнай Рады.

В 2016 році 17(29) вересня виповнюється 150 років з дня народження видатного українського історика, політичного і громадського діяча М.С. Грушевського. Михайло Сергійович народився в місті Холмі (тепер у Польщі) у родині педагога. Середню освіту він здобув на Кавказі (у Тифліській гімназії), куди перевели на службу його батька. Після закінчення гімназії М. Грушевський у 1886 році вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, де він навчався у видатного українського історика Володимира Антоновича і повністю пройшов курс його документалістичної школи.

Після закінчення університету в 1894 році він захистив магістерську дисертацію і за рекомендацією свого учителя отримав посаду ординарного професора кафедри історії України у Львівському університеті. Тут він заснував наукову школу українських істориків (кафедра в університеті, Наукове Товариство імені Шевченка), створив свій загальний курс української історії та видав перший том «Історії України-Руси».

Його наукові і суспільно-політичні погляди найбільш повно відображені в 10-томній «Історії України-Руси» (1898–1936 роки), першому фундаментальному викладі історії

українського народу з найдавніших часів до середини сімнадцятого століття, та в сотнях інших наукових праць. В них вчений переконливо довів, що українська ідея, спочатку як окремішня етнічна самосвідомість, формувалася в українського народу від часів Київської Русі та литовсько-польської доби, через козацьку епоху до нових часів, коли вона викристалізувалась як українська національна ідея. Історик на основі власної схеми та періодизації створив узагальнюючий систематичний курс історії України.

На відміну від пануючої в офіційній історіографії схеми розвитку історичного процесу на східнослов'янських землях (по Карамзину, Ключевському, Погодіну) М. Грушевський розробив свої власні підходи для висвітлення цього питання. В узагальнюючій формі вони викладені в статті «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Квінтесенцією авторських роздумів являється висновок про те, що «общерусской» історії не може бути, як нема «общерусской народности». Може бути історія східного слов'янства. Вона і повинна стати на місце сучасної російської історії [1, с. 353].

Надзвичайно актуальним для сьогодення являється те, що у своїй теоретичній і практичній діяльності М.Грушевський був справжнім символом всеукраїнського єднання, послідовним борцем за єдину соборну Україну. Звичайно, з суттєвими змінами в історичному процесі змінювались його погляди. Але головне полягало в тому, що Грушевський писав історію України.

Восени 1913 року він переселяється до Києва, але царський уряд веде нещадну боротьбу проти українського національного руху і в 1914 році його було заарештовано, а потім вислано спочатку в Симбірськ, потім в Казань, і, врешті в Москву.

Революція 1917 року відкрила широку дорогу для українського заслуженого діяча, хоча він був прихильником не революційного, а еволюційного і мирного шляху розвитку суспільства. Джерелом своїх ідеологічних поглядів Грушевський сам визначив таким чином: «Я був вихований в старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояв на тім, що в конфліктах народу і влади вина лежить на стороні влади, бо інтерес трудового народу се найвищий закон всякої громадянської організації [2, с. 12].

З початком Лютневої революції у Росії М.Грушевський був обраний Головою Української Центральної Ради. Понад рік (з березня 1917 до кінця квітня 1918 року) очолювана ним Центральна Рада еволюціонувала від представниці інтересів українського народу перед російським урядом до загальноукраїнського парламенту незалежної Української Народної Республіки. Це був один з найкращих періодів активної діяльності М. Грушевського як політичного діяча. Один з його соратників по роботі Д. Дорошенко у своїй ґрунтовній історичній праці про добу Центральної Ради писав, що ніхто в даний момент не підходив більше до ролі національного вождя, як Грушевський, ніхто навіть і рівнятися не міг із ним щодо загального признаного авторитету і тої поваги, якою оточувало його все українське громадянство [3, с. 44].

Відомий сучасний український філософ Мирослав Попович підкреслює, що з тих, хто в захваті називали Грушевського «батьком», переважна більшість, не читала його академічних творів, для них при поясненні національної генеалогії достатньо було віри в те, що «батько» все описав і пояснив.

Про його високий авторитет серед інтелігенції, а потім і широких українських мас засвідчує і те, що в 1917 році не було ні одного випадку, коли б той чи інший український з'їзд (військовий, селянський, кооперативний) не приділяли уваги Голові Центральної Ради. В 1917 році Грушевський став членом партії українських есерів. Він погодився з огляду на те, що есери орієнтувались на селянство, а це збігалося з його власними настановами. Насправді М. Грушевський був і залишається класичним націонал-демократом лівого народницького напрямку [4, с. 492].

Михайло Сергійович розробив українську політичну програму в революції. Для цього він в кінці березня – в першій половині квітня 1917 року підготував ряд публікацій, починаючи з програмної статті «Велика хвиля», в якій заявив: – «Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягнути старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші сучасні вимоги [5, с. 96]. Він робив наголос на необхідності скорішого переходу від культурно-освітницьких вимог до політичних, центральне місце серед яких було відведено вимозі національно-територіальної автономії України в демократичній федеративній республіці Росії. Остаточо завершити політичну програму Центральної Ради повинен був Всеукраїнський національний конгрес, який відкрився 6 квітня 1917 року у Києві. Уже в перший день своєї роботи делегати одногосно постановили, що «тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх других народностей, які живуть на українській землі [6, с. 54].

Поставивши основним стратегічним завданням Центральної Ради досягнення національно-територіальної автономії, М.Грушевський приклав немало зусиль, щоб роз'яснити його глибокий внутрішній зміст. Для цього він опублікував декілька брошур: «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Звідкіля пішло українство і до чого воно йде». В брошурі «Якої ми хочемо автономії і федерації» мова йшла про національно-територіальну автономію, перш за все, як про територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель. «Вся українська територія, – зазначає Грушевський, – повинна бути організована на основах широкого демократичного суспільного самоуправління (дрібної земельної одиниці) аж до верху – до Українського сейму. Вона повинна вершити у себе дома різні свої справи – економічні, культурні, політичні, утримувати свою армію, розпоряджатися своїми дорогами, своїми доходами, землями й великими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд».

Разом з тим, Грушевський добре розумів деспотичний, гибельний для суспільства характер «єдиной и неделимой» Росії, несумісництво демократії з такою формою держави: «Ми всі втомлені і знеохочені страшним і прикрим централізмом старого російського режиму і не хочемо, щоб він жив далі, хоч би окремо під республіканським червоним стягом. Ми хочемо, щоб місцеве життя своє могли будувати місцеві люди і ним порядкували без втручання центральної власті [7, с.125–126].

В федерації він бачив об'єднання в одній державі декілька національностей (білоруси, литовці, латиші, естонці, грузини і інші). «Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для українців, - говорить Грушевський, – а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе» [8, с.106].

Можна вважати, що Грушевський в той час розумів федерацію не як повну відмову незалежної української державності, а як важливу справу їй назустріч. В квітні 1917 року йому здавалося можливим і реальним налагодити національне-державне життя в Україні, не розриваючи зв'язків з Російською республікою і її революційною демократією.

Жовтневе повстання в Петрограді відкрило нову сторінку в історії революції і в українсько-російських відносинах. Українська більшість Центральної Ради не виразила співчуття Тимчасовому уряду, але й не підтримала більшовиків. «Ленінська революція 1917 року, – вважає професор Гарвардського університету Роман Шпорлюк, – була катастрофою як для російської демократії, так і для української. М.Грушевський був геніальним істориком, але він не був політологом ХХ століття і через несприйняття усього польського думав, що вже краще хай буде Ленін, Дзержинський. Але він мусів знати, коли в 1920 році підтримував советов, а в 1924 році їхав на радянську Україну подалі від Петлюри і Пилсудського, що існує така річ, як ГПУ. Грушевський не міг собі навіть уявити, що більшовикам вдасться зліквідувати селянство як клас».

На подальший розвиток українсько-російських відносин вплинула політика більшовицького уряду, який намагався збройною силою підкорити Україну. Все це внесло суттєві зміни в політичну програму Грушевського. «Перше, що я вважаю пережитим і віджитим се наша орієнтація на Московщину, на Росію». Михайло Сергійович розкриває при цьому суть більшовизму: «Старий московський централізм, – пише він, – виступає тут ще раз перед нами під маскою більшовизму [9, с. 58].

«Не розриваючи федералістської традиції, – говорить М.Грушевський, – ми мусимо твердо сказати, що тепер наше гасло – самостійність і незалежність нашої селянсько-робітничої Трудової Народної Республіки» [10, с. 75]. Повна самостійність України була проголошена 9(22) січня 1918 року Четвертим універсалом, проект якого був розроблений М.Грушевським. Цей історичний документ переважною більшістю голосів Центральної Ради було затверджено і він вступив в дію.

Політична діяльність М.Грушевського – неоцінений досвід розбудови Української незалежної держави саме як демократичної парламентської Республіки. Цей досвід і його повчальні уроки мають велике значення для розбудови сучасної незалежної демократичної України. Що ж до причин поразки Центральної Ради, то «провина» в цьому не може лягти на одну людину, а скоріше на все тодішнє неструктуроване українське суспільство, яке в той час ще не було в змозі протидіяти негативним внутрішнім і зовнішнім чинникам. При цьому слід наголосити, що М.Грушевський за своїми поглядами був переконаним демократом. Він зовсім не сприймав тоталітарних методів управління.

В переважній же більшості праць до 1989 року подавалася негативна характеристика творчої діяльності Грушевського, а його історичні концепції оцінювались як «буржуазно-націоналістичні». Так, в висновках на книгу «Українська культура» за редакцією історика К.Гуслистого зазначалось, що вона побудована на антинауковій буржуазно-націоналістичній схемі Грушевського, в ній має місце підкреслення впливу культури Заходу, що являється проявом «раболепія і низькопоклонства» [11, с.192-193]. «Кримінал» Михайла Сергійовича полягав у тому, що він очолював Центральну Раду, яка протистояла більшовикам у 1917–1918 роках. В лютому 1925 року вченого вже назвали українським «шовіністом» і зроблено висновок, що він повернувся в Україну для ведення боротьби проти більшовицького режиму зсередини. З 1929 року було розпочато атаку на його наукову школу [11, с. 283, 294].

Після проголошення незалежності України провідною установою науково-дослідної роботи у вивченні спадщини М. Грушевського став створений у 1991 році Інститут української археографії та джерелознавства НАН України імені М. Грушевського. Інститутом у співпраці з іншими науковими установами видана «Історія України-Руси» в десяти томах, а також повне зібрання творчої спадщини видатного вченого і громадського діяча у 50 томах [12, с. 590]. Лише тепер, коли відкрився доступ до раніш таємних архівів, завдяки плідній праці ряду вчених видано кілька ґрунтовних досліджень, присвячених життю і творчості історика. Разом з тим, не може не вражати колосальний обсяг зробленого Грушевським для України у надзвичайно складних умовах його епохи.

Ну, а початок грушевськознавства пов'язаний з українською зарубіжною історіографією, в першу чергу з діяльністю Українського Історичного Товариства, та його журналу «Український історик», головним редактором якого являється професор Любомир Винар. «Коли ми в 1966 році далеко поза Україною відзначали 100-ліття з дня народження М. Грушевського, – зазначає професор, – ми сподівалися, що прийде час, коли розпадеться Советський Союз, і українська історична наука зможе розвиватися спільними силами українських істориків без огляду на те, де б вони жили і працювали. Подібно ми думали і про науку грушевськознавство» [13, с. 14].

Також науковими установами, що досліджують творчість та діяльність М. Грушевського в діаспорі являються: Наукове Товариство імені Шевченка в Америці,

Канаді та Європі; Канадський Інститут Українських Студій; Українська Вільна Академія Наук у США та Канаді; Світова Наукова Рада Світового Конгресу Українців та інші. Без М. Грушевського світові важко пізнати українську історію. Це добре розуміє українська діаспора, яка на свої кошти видала «Історію України-Руси» англійською мовою.

Список джерел та літератури

1. Статті по славяноведенью. Вып.1. – СПб – 1904. – 468 с.
2. Грушевський, М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання / М. Грушевський // Борітеся – поборете. – 1920. – № 1. – С. 8–16.
3. Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк. – 1954. – Т. 1. – 345 с.
4. Попович, М. Нарис історії культури України./ М Попович. – Київ: «АртЕк». – 2001. – 727 с.
5. Грушевський, М. Велика хвиля / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ: «Знання», 1991. – С. 91–105.
6. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали в двох томах. – Київ: «Наукова думка». 1996. – Т. 1. – 637 с.
7. Грушевський, М. Якої ми хочемо автономії і федерації / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ: «Знання». – 1991. – С. 109–120.
8. Грушевський, М. Чи Україна тільки для українців? / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ: «Знання», 1991. – С.105–109.
9. Національні процеси в Україні. Документи і матеріали у двох частинах. Ч. 1. – Київ: «Вища школа». – 1997. – С. 491–494.
10. Грушевський, М. На порозі нової України / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ: «Знання», 1991. – С.133–138.
11. Шаповал, Ю. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. – Київ: «Генеза». – 2001. – 557 с.
12. Грушевський, М. Твори у 50 томах. – Т. 1. – Львів: «Світ». – 2002. – 590 с.
13. Винар, Л. У 140-ліття народження Михайла Грушевського./ Л.Винар// Український історик. – 2006–2007. – Т. XLIII–XLIV. – С. 9–14.

Anatoly Ruban. M.S. Hrushevsky and the problems of the nation-state development of Ukraine (1917-1918). The Ukrainian political program by M.S. Hrushevsky, which he developed in the course of the revolution of 1917, was considered. It was analyzed the main practical activities that he carried out until the end of April 1918, being the chief ideologist, initiator, author of the basic documents of the Central Rada.